

TELLIJA KRITERIUMID TÕLKE HINDAMISEL JA NENDE SOBIVUS KOOLITÖÖDE HINDAMISSÜSTEEMI ALUSENA

ARVI TAVAST

Ülevaade. Tõlkeklientide kasutatavatest tõlke hindamise kriteeriumidest lähtudes esitab artikkel hindamissüsteemi, mille eesmärk on toetada tõlkekoolitust, andes õppijale piisaval määral konstruktiivset tagasisidet ilma samas õpetajat üle koormamata. Süsteemi aluseks olev performatiivne tõlkemudel peab tekstide asemel tähtsaks suhtlevaid isikuid, nende suhtlusaotlusi ja tehtavaid kõnetegusid. Tõlkija on kirjeldatava mudeli järgi oma suhtlusaotlust realiseeriv inimene, mitte tekste teisendav mehhanism, ning tõlkimine ei erine kuigi palju muudest kõnelemise liikidest. Seni ümber lükkamata hüpotees on, et selline mudel toetab tõlkekoolitust, aidates olemuslikult välistada tekstide mehaanilisest teisendamisest tekkivaid tüüpvigu ning tõstes tõlkija vastutust, talle esitatavaid nõudmisi ja koos sellega ka tema enesehinnangut.

Võtmesõnad: tõlkimine, tõlke hindamine, tõlketooria, performatiivne lingvistika, tõlkekoolitus

Mitmesugustel majanduslikel ja poliitilistel põhjustel on ka eesti keel nüüd jõudnud nende umbes poolesaja maailma vägeva keele hulka, milles oma tekstide avaldamist peavad vajalikuks hargmaised ettevõtted ja rahvusvahelised organisatsioonid ning millesse tõlkimine on seetõttu omandanud tööstuslikud mõõtmed. Üks massilise ja rutiinse tõlkimise tulemusi on eraldi tegevusala – tõlgete kvaliteedikontrolli – tekkimine, teine aga tõlkijakoolituse kiire areng. Järgnevas kirjeldan lühidalt esimeses kasutatavaid vealiigitusi, et kaaluda nende sobivust teise jaoks.

Tõlkeklientide hindamiskriteeriumid

Kuna tõlke tellijal endal puudub reeglina igasugune pädevus sihtkeele alal, aga tõlkekvaliteedist sõltub palju nii tõlkekulude kui ka tulevase tarbijaedu mõttes, peab kvaliteedikontroll olema võimalikult keelesõltumatu, seega täpselt reeglistatud. Selleks on tellijad välja töötanud oma hindamissüsteemid, mis on esmapilgul küll üsna erinevad, kuid põhinevad siiski teatud ühistel eeldustel ja valikutel. Järgnevas kõrvutan lühidalt nelja reaalse, kuid teema konfidentsiaalsuse tõttu nimepidi nimetamata kliendi hindamissüsteeme nende eesmärkide, veatüüpide ja -raskusastmete kaudu. Materjal pärineb nende klientide sisemiseks kasutuseks mõeldud hindamisjuhenditest, millega olen tõlgete kvaliteedikontrolli alal tegutsedes kokku puutunud.

Klient A süsteem on kõige lihtsam: viga on viga, neid ei kategoriseerita ega loendata. Eesmärk on teha korda see konkreetne tõlge ja koolitada tõlkijat lootuses, et nii saavad korda ka sama tõlkija järgnevad tõlked. Eesmärk ei ole tõlkijat hinnata ega tema sobivust arutada.

Infot annab hindaja tõlkijale vabavormiliste kommentaaride kujul kas otse tõlketekstis või eraldi kommentaarifailis, viimasel juhul viidates ka kommenteeritava nähtuse asukohale. Nii siin kui ka ülejäänud klientide puhul toimub kommenteerimine inglise keeles, et ka sihtkeelt mitteoskav klient võiks soovi korral vestlust jälgida, ja ka failid liiguvad enamasti kliendi kaudu, mitte otse tõlkijalt hindajale ja tagasi. Üldjuhul üritab klient üldse vältida otsesuhtlust hindaja ja tõlkija vahel.

Lisaks kommentaarile annab hindaja ka täpse paranduse. Parandused viib sisse tõlkija ning protseduuris on ette nähtud ka võimalus paranduse vaidlustamiseks, kirjutades parandustabeli vastavasse veergu "ei viinud sisse" ja põhjenduse.

Klient B eesmärk on eelmisega võrreldes täpselt vastupidine: hinnata tõlkijaid, paigutades nad pingeritta, et siis tulevaste tööde puhul eelistada seni paremaid tulemusi näidanud teenusepakkujaid. Tõlget korda ei tule teha, sest niimoodi hinnatakse proovitöid, millel muud kasutust pole. Ka tõlkija koolitamist ei peeta vajalikuks: vaikimisi saab tõlkija teada ainult oma koondhinde, eraldi küsimise peale ka eri veatüüpide osakaalud selles hinded ning hindaja üldkommentaari, aga konkreetseid parandusi ei näidata talle ühelgi juhul. Tulemuste vaidlustamise võimalus sisuliselt puudub. Veatüüpe on neli:

- sisu – tõlge kannab vale tähendust või on arusaamatu;
- grammatika ja süntaks;
- täielikkus – tõlkest on puudu osa lähteteksti infost;
- stiil ja õigekiri.

Täielikkuse näitamine eraldi tüübina, mitte sisuvigade all, on põhjendatud ajapiirangutega proovitöö tegemisel. Kui aeglane kandidaat ei saa kogu teksti valmis, siis see on teistsugune viga võrreldes arusaamatusest tuleneva sisumuutusega. Küll aga on raske seletada viimast kategooriat, kus tunduvad koos olevat keelenähtuste skaala eri otstes asuvad hindamisalused, üks väga subjektiivne ja teine täiesti selgelt reeglitud. See tekitab hindamisel pidevalt mõttepause ja suurema hulga tekstide puhul juhtub pahatihti ka nii, et hindajal endal ei püsi meeles, kuidas ta mõnda konkreetset tüüpviga on kategoriseerinud, ja teise tõlkija töös satub sama viga kogemata teise kategooriasse.

Raskusastmeid on kolm: väga raske, raske ja ebaoluline. Kõiki neid astmeid võib esineda ja iga järgmine on lõppsummasse minevate punktide arvu mõttes kaks korda kergem kui eelmine.

Klient C ühendab kõik seninähtud eesmärgid: teksti kordategemise, tõlkija koolitamise ja info hankimise tõlkija sobivuse kohta. Sobivust väljendatakse pingerea asemel binaarse hinnanguga – jah või ei – ning see arvutatakse raskusastmetega kaalutud veapunktide summast.

Sarnaselt kliendile A annab ka siin hindaja täpse paranduse ning selle viib sisse tõlkija, kuid parandusi selle kliendi puhul vaidlustada ei saa. Küll aga on võimalik vaidlustada hinnangut – öelda mõne paranduse kohta “see ei ole minu süü”, nt kui vea on põhjustanud tõlkeülesande ebaselgus, viga on tekkinud küljendamise või kopeerimise käigus või pärineb teksti eelmisest versioonist, mis ei ole sama tõlkija tehtud. Sel juhul ei lähe viga arvesse tõlkija sobivuse arvutamisel, muidugi kui ütlus kontrollimisel õigeks osutub. Veatüüpe on sellel kliendil kolm:

- sisu – tõlke sisu ei vasta originaaltekstile või kirjeldatavale tootele, tõlkest on osa infot välja jäänud, tõlgitud on tõlkimatu element (nt tootenimi);
- konformsus – ignoreeritud on tellija antud sõnastikke, stiiljuhendeid või standardeid;
- keel – eksitud on sihtkeele õigekirja- või grammatikareeglite vastu, sõnavalik on sobimatu muudel alustel peale konformsuse liiki kuuluvate, või on väljendus kohmakas.

Tasub tähele panna, et tõlke sisuveana läheb arvesse ka selline olukord, kus tõlge vastab küll originaalile, aga kumbki ei vasta tõele. Rääkimata muudugi sagedasemast olukorrast, kus originaal on kahemõtteline ja tõlkes on sihtkeele iseärasuste tõttu tulnud selgemalt väljenduda, kuid tõlkija pole osanud neist kahest mõttest õiget valida.

Raskusastmeid on jälle kolm, raske, keskmine ja kerge, kuid nende määratlused on hoopis teistsugused võrreldes klient B-ga. Raske viga on nii raske, et selle sissejäämine avaldatavasse teksti põhjustaks toote turult ärakorjamise, kohtuasju ja olulist majanduslikku kahju. Juba üks raske viga põhjustaks automaatselt tõlkija sobimatuks tunnistamise. Arusaadavalt on sellised vead väga haruldased, nt minu praktikas ei ole esinenud ühtegi, mille kategoriseerimine raskeks üldse arutluselegi võiks tulla. Keskmiseks nimetatakse tavalist viga, mis tuleb ära parandada, ja kerge on väike iluviga, mis parandatakse võimaluse korral. Igal veatüübil on arvulised kaalud koondsumma arvutamise jaoks.

Klient D on eelmisega väga sarnane. Eesmärk ja protseduur on täpselt samad, kuid veatüüpides ja -raskusastmetes siiski leidub siinse arutelu seisukohalt huvitavaid erinevusi. Veatüübid:

- sisu – tõlgitud tekst ei kirjelda toodet adekvaatselt või sisaldab valesid viiteid teksti muudele osadele;
- terminoloogia – ignoreeritud on tellija sõnastikke või sihtkeeles väljakujunenud kasutust, või on tõlke terminikasutus sisemiselt ebaühtlane;
- keel – eksitud on sihtkeele õigekirja- või grammatikareeglite vastu, tõlkes on näpuvigu või kohmakat sõnastust;
- stiiljuhend – ignoreeritud on tellija antud stiiljuhendeid;
- kohandamine – tekst on jäetud sihtkultuuri jaoks kohandamata.

Siin on tõlke sisulise hindamise juurest originaaltekst üldse puudu ja tõlget võrreldakse üksnes kirjeldatava tegelikkusega, samuti on tõlkija ülesanne hoolitseda tõlke kultuurilise sobivuse eest (nt kui inglise originaalis tuuakse näide pesapalli alalt, siis see tuleks ümber teha mõne sihtkultuuris tuntud mängu näiteks). Võrreldes klient C-ga on natuke nihkes ka normatiivseks loetavad allikad – terminiveana käsitletakse nii kliendi enda antud sõnastike kui ka muude sõnastike ja terministandardite vastu eksimist. Need muud allikad on siiski kliendi antud stiiljuhendis loetletud.

Raskusastmeid on sellel kliendil kaks: suur ja väike viga, mille ülemised piirid vastavad klient C raske ja keskmise vea omadele. Ebaolulist,

võimaluse korral parandatavat kategooriat ei ole, mis tähendab, et praktikas on kõik vead ühe kaaluga: väikesed. Veatüüpidest siiski mingi kaalumine järeldeb, sest eri tüüpi vigadele on kehtestatud erinevad maksimaalarvud, nt võib sobivaks peetavas tõlkes keelevigu esineda rohkem kui sisuvigu.

Järgnevatel joonistel on lühidalt kokku võetud veatüüpe (joonis 1) ja -raskusastmete (joonis 2) erinevus klienditi. Pikk tühi ruum raskusastmete joonisel sümboliseerib vigade tegelike tagajärgede suurt erinevust. Näiteks kliendi C raske viga on definitsiooni põhjal oluliselt raskem kliendi B väga raskest veast, kuigi samade tagajärgedega viga satuks kliendil B ikkagi samasse väga raskete vigade kategooriasse.

Joonis 1. Nelja kliendi veatüüpidega kaetava vigade skaala umbkaudne võrdlus

A	B	C	D
viga	sisu	sisu	sisu
	täielikkus		
	grammatika ja süntaks	keel	keel
	stiil ja õigekiri		kohandamine
	(katmata)	konformsus	terminoloogia
		stiiljuhend	

Joonis 2. Vigade raskusastmetega kirjeldatavate tegelike tagajärgede umbkaudne võrdlus

A	B	C	D
viga	väga raske	raske	suur
	raske	keskmine	väike
	ebaoluline	kerge	

Vaatamata erinevustele on kõigil neil hindamissüsteemidel ka ühiseid omadusi.

- Kui vigu liigitatakse, siis alati hindamiseks, mitte niivõrd tõlkijale sisulise tagasiside andmiseks. Tagasisidet antakse vaba tekstiga kommentaarides.
- Ei üritata määrata vea tekkimise põhjust, vaid piirduakse vigade leiukohtade klassifitseerimisega.
- Hindajal on kommentaaride kirjutamiseks piisavalt aega. Tavaline töökiirus on 400 sõna tunnis, mis vähegi mõistliku tõlkekvaliteedi korral võimaldab iga veaga pikalt ja põhjalikult tegeleda.

Tarbetekstidele orienteeritud tõlkekoolituse eesmärk on valmistada tulevasi tõlkijaid ette just selliseid kriteeriume kasutavale tõlketurule. Sellest võiks järelduda samalaadse hindamissüsteemi kasutamine ka koolitööde puhul, kuid leidub olulisi vastuargumente.

- Vead on nii tüüpide kui ka raskusastmete mõttes liiga vähe diferentseeritud, mis teeb hindamise töömahukaks, nõudes iga vea puhul käsitsi selgituse lisamist; sobiva peenusega eristatud ja asjakohaste veatüüpide puhul piisaks tüübi määramisest.
- Vigade jaotus tüüpidesse on kas teooriaeelne või põhineb teooriatel, mille sobivuses tõlkekoolitusse on põhjust kahelda.
- Positiivsed nähtused on kategoriseerimata.

Seisukoht tõlke olemuse teemal

Tõlgete hindamine eeldab seisukohta tõlke olemuse teemal. Soovides jõuda tööstuslikelt hindamissüsteemidelt koolitusse sobiva juurde, kirjeldan Gottlob Frege, klassikalisest terminoloogiateooriast ja performatiivsest lingvistikast (Robinson 2003) lähtuvat ning arvutivõrkude protokollivirna sarnasusest inspireerituna esitatud mudelit, mille kohaselt ka tõlkija on oma suhtlustaotlust realiseeriv inimene, mitte tekste teisendav mehhanism.

Mudeli kaugem alus on G. Frege keelefilosoofia, mille kohaselt lisaks keelele on selgelt olemas ka väljaspool keelt asuvad ja keele abil väljendatavad mõisted, ning Eugen Wüsteri töödest alguse saanud klassikaline terminoloogiateooria. Viimase kohta vt nt Wüster 1985, Felber 1984 või Temmerman 2000. Rita Temmermani raamat kritiseerib klassikalist teo-

riat ja pakub asemele oma sotsiokognitiivse lähenemise, kuid ka see sobib siinse mudeli aluseks suurepärast – mõisted (R. Temmermanil mõistmisüksused) on endiselt olemas enne keelt ja keelest sõltumatult ning keel on üksnes vahend nendest rääkimiseks, mitte eesmärk iseeneses.

Vahetu alus on aga Douglas Robinsoni performatiivne lingvistika (2003). D. Robinson omistab kõneaktide teooriale keske tähtsuse ja võrdleb sellel põhinevat performatiivset lingvistikat, mille kohaselt keele abil peamiselt tehakse asju, konstatiivsega, kus keele abil asju peamiselt kirjeldatakse. Nagu raamatu alapealkirjaski (*speaking and translating as doing things with words*) öeldud, kasutab D. Robinson oma mõtete illustreerimiseks lisaks tavalisele kõnelemisele ka tõlkimist, kusjuures tõlkimine ei erine sisuliselt muudest kõnelemise liikidest. Ka tõlkija teeb keele abil asju. See on põhimõtteline erinevus tõlkimise olemuse varasematest käsitlustest.

Tõlketeooria on oma arengus liikunud üha suurematele üksustele: sõnalt lause kaudu tekstini, selle funktsioonini ja kohani kultuuris. Siiski on praktiliselt kõik uurijad tegelenud sellega, kuidas ühes keeles kirjutatu viia üle teise keelde, võttes aluseks kirjas oleva, fikseeritud, lõpliku teksti. Tõlge on siis seda esialgset teksti tõlgendav metatekst. Tõlkija ülesanne on tekste uurida ja kirjeldada ning tema tähtsate pädevuste hulka kuulub heatasemeline (lähte)keeleoskus koos stiilinüansside märkamise ja kirjeldamise oskusega.

Suhteliselt uued, kuid juba üldtunnustatuks saada jõudnud on Katharina Reissi ja Hans J. Vermeeri töödel (alates 1984) põhinevad funktsionalistlikud teooriad, sh *skopos*-teooria (vt ülevaadet nt Nord 1997): tõlkimine on abinõu mingi eesmärgi (*skopos*) saavutamiseks, eesmärk pühitseb abinõu ja eesmäärke võib olla palju erinevaid ka sama lähteteksti puhul. Selle pere teooriad arendavad varasemaid edasi väga praktilises suunas, võimaldades tõlkeprotsessist saada lisaks lähtetekstide tõlgetele (metatekstidele) ka ehtsaid sihtkeelseid tekste. Äärmuslik, kuid iseloomulik näide C. Nordilt: kui tuleb tõlkida ärikiri inglise keelest hiina keelde, siis ei ole tõlkijal originaaliga midagi peale hakata; ta kirjutab täiesti uue hiinakeelse kirja. Funktsionalism on deskriptiivne ja tal tõepoolest õnnestub edukalt kirjeldada kõiki praktiliselt esinevaid tõlkeliike; puudus tõlkekoolituse seisukohalt on aga jätkuv lähtumine tekstist, mille tulemusel ka ennast funktsionalistideks pidavad tõlkijad tegelevad peamiselt siiski sellesama tekstiuurimise ja -teisendamisega.

D. Robinsoni seletus erineb varasematest teksti täieliku kõrvalejätmise poolest. Tekstid ja tekstielemendid on muidugi endiselt kasutusel infoedastuse vahendina, aga oluliseks peetakse nende asemel hoopis suhtlevaid isikuid: kõnelejat, kuulajat ja mitmekeelse suhtluse korral ka tõlkijat, nende suhtlustaotlusi ja tehtavaid kõnetegusid. Siit tulenebki väide, et tõlkija on kõneleja ja kuulajaga sarnanev, tahet ja tõekspidamisi omav inimene, mitte tekste teisendav mehhanism. See väide toob kaasa täiesti teistsuguse ettekujutuse tõlkimisest, tõlkijast, tõlkija vajalikest pädevustest ja tööülesannetest ning lõpuks ka kvaliteedikriteeriumidest. Ei ole oluline, mis originaaltekstis kirjas on; teksti täpse järgimise asemel on tarvis sihtteksti lugejani viia algse autori suhtlustaotlus. Iseloomulik on suhtumine lähteteksti sisuvigadesse: performatiivse lähenemise korral on enesestmõistetav, et tõlkija parandab nad ära, samal ajal kui tekstipõhiselt mõeldes ei ole niisugusele parandamisele kuigi lihtne õigustust leida.

Siinkohal tuleks lugejas kindlasti tekkiva vastuväidete hulga vähendamiseks ehk täpsustada, et tekstipõhine tõlkimine on endiselt täiesti olemas: kirjandusklassikute tõlked eesmärgiga uurida klassikut, eksamitööde tõlked eesmärgiga teavitada muukeelset komisjoni töös esinevatest vigadest, dokumentaalne (Nord 1997: 47 jj) õigustõlge eesmärgiga kirjeldada lähtekeelset dokumenti jms. Siinse käsitluse rõhuasetust õigustab ainult asjaolu, et tõlketurul on praktiliselt ainuvaldavad performatiivset tõlkimist vajavad tööd. Tüüpiline näide on kasutajajuhendid ja muud tooteid tutvustavad tekstid, kus lähteteksti kirjutaja ja tõlkija on mõlemad ühesugused, sarnaste oskuste ja vastutuspiiridega anonüümsed palgatöötajad, kelle tekstid lähevad avaldamisele tootjafirma nime all. Tootjafirma on alati ka tõlke initsiaator. Töötajatelt eeldatakse meeskonnatööd ja lojaalsust tööandjale, millest tulenebki artikli esimeses osas mainitud klient D sisuvigade puudumise kriteerium: tõlge peab vastama kirjeldatavale tootele, mitte vältimatult lähtetekstile.

Performatiivne tõlkemudel

Mudeli kuju ja esitusviis on inspireeritud arvutivõrkudes toimuvat suhtlust kirjeldavast ISO OSI mudelist¹. Kui inimene soovib saata teisele inimesele näiteks arvet, siis ta annab vastava käsu oma raamatupidamisprogrammidele, see suhtleb sõnumivahetussüsteemiga, see omakorda võrguprotokolle realiseerivate komponentidega ja nii edasi järjest madalamale tasemele, kuni lõpuks on arve saatmise soovist saanud ühtede ja nullide jada, mis esitatakse elektrivõngetena ja saadetakse traatipidi aadressaadi arvutisse. Seal kordub kõik vastupidises järjekorras, kuni inimene saab kätte talle mõeldud arve. Oluline on tähele panna kaht asja:

- arvet kui niisugust ei edastata, edastatakse üksnes elektrivõnked,
- edastamise ajal ei tähenda need elektrivõnked mitte midagi ja neile luuakse tähendus alles palju kõrgematel kihtidel.

Inimsuhtlust võib kirjeldada samamoodi. Elektrivõngete asemel on õhuvõnked või paberile tehtud märgid ning võrguprotokollikihtide asemel on keelesüsteemi tasemed. Kui kõneleja tahab midagi öelda, siis ta enam või vähem teadlikult valib selle väljendamiseks sobivad vahendid alates pragmaatikast (kas anda otsene käsk aken kinni panna või pigem märkida, et toas on jahe) ja semantikast (otsese käsu valimisel tuleb selgelt rääkida aknast, mitte uksest) läbi tekstiõpetuse, süntaksi, leksikoloogia ja ortograafia kirjatehnika või foneetikani välja (kuidas kirjutada või hääldada sõna “aken”). Tekitatud õhuvõnked jõuavad kuulajani, olles teel täiesti tähendusetud, ja kuulaja hakkab neid dekodeerima, leides kuuldu helide hulgast üles tähed, sõnad ja laused, ühestades sõnatähendused, analüüsides öeldu pragmaatikast ja rekonstrueerides lõpuks kõneleja oletatava suhtlustaotluse.

Kuidas kodeerimine ja dekodeerimine täpselt käib, selle seletamine ei ole siinse töö ülesannete hulgas ega allakirjutanu pädevuses; piisab tõdemusest, et suhtlus kahe aruka ja koostööle orienteeritud² inimese vahel enamasti kuidagi toimib. Praktiliselt alati saab kuulaja suhtluse tulemuse-

¹ Open Systems Interconnection, vt <http://www.iso.org/iso/en/CatalogueListPage.CatalogueList?ICS1=35&ICS2=100> (18.02.2005).

² Tavalises tõlkimist vajavas suhtlussituatsioonis järgivad osalised Grice'i koostööprintsipi, mis seisneb kõneleja püüdluses võimalikult asjakohaselt väljendada ja kuulaja püüdluses öeldut võimaluse korral nii tõlgendada, et see oleks asjakohane. Vt ülevaadet nt Thomas 1998.

na lisaks tegelikult öeldule midagi teada ka sellest, mida kõneleja öelda tahtis, miks ta seda ütles või millist muljet ta oma kavatsuste teemal jätta tahtis.

Kui tuua mängu ka tõlkimine, muudame suhtluse kakskeelseks: kõneleja väljendub keeles, mida kuulaja ei mõista. Tarvis on mingit vahendajat. Vahendajad aga võivad toimida mitmesugustel tasemetel, nagu arvuti-võrkudeski: päris madalal füüsilisel kihil töötav järgur võimendab ja puhastab elektrivõnkumisi, ilma nendega edastatavatest andmetest midagi teadmata; kõrgematel protokollikihtidel on üha taiplikumad lüüsid, marsruuterid jne, mis võivad küll aru saada nt sellest, kuidas bittidest paketid moodustuvad, aga arvest ega ammugi mitte selle saatmise põhjustest ei tea ka nemad midagi.

Järguriga sarnane on hea masinakirjutaja, kes töötab märgitasemel, kirjutades täpselt ümber käsikirjas olevad märgid. Mõnikord tohib ta ka ortograafiavead ära parandada, aga midagi rohkemat tema ülesannete hulka kindlasti ei kuulu. Sõnatasemel töötab sõnastiku abil üksiksõnu asendav tõlkija (ka niisuguseid tegutseb tõlketurul). Järgmisel, lausetasemel töötav tõlkija oskab juba sõnadest laused kokku lugeda ja sihtkeelsete lausetega asendada, kuid ei mõista endiselt nende sisu. Siit edasi võib veel eristada tekstitaset, kus jälgitakse ka lausete omavahelisi seoseid ja vaadatakse, et neist ilus terviklik sihttekst kokku saaks, kuid semantilist ega pragmaatilist analüüsi endiselt ei toimu. Tekstitasemeni küünivad praegused parimad masintõlkesüsteemid, samuti töötab niimoodi suur hulk inimtõlkijaid. Järgmine tase on semantika, kus tõlkija saab teadlikuks sellest, mida on tekstiga öeldud, ja seejärel pragmaatika, kus jõuab kohale ka põhjus, miks on just niimoodi öeldud. Igal neist tasemetest peaks tekkima vastavatasemeline ekvivalents lähte- ja sihtkeelse teksti vahel, mida on ka põhjalikult kirjeldatud ekvivalentsil põhinevates tõlketooriates kuni funktsionaalse ekvivalentsini välja.

Performatiivne mudel lisab veel ühe taseme – tõlkija kui inimese, kui sel teemal pädeva suhtleja. Tõlkija osaleb kõigepealt lähtekeelses suhtluses kuulajana, mõistab algse kõneleja suhtlustaotlust samamoodi nagu teisedki lähtekeelsed kuulajad, ja võtab endale seejärel sihtkeelse kõneleja rolli, väljendades nüüd juba oma (NB! mitte algse autori) suhtlustaotlust sihtkeeles. Kui mõlemas keeles toimib suhtlus edukalt, nagu see tavaliselt juhtub, siis jõuab algse kõneleja väljendada tahetu lõpuks tõlkija abil sihtkeelse kuulajani.

Et tõlkija on inimene ja tal on oma suhtlustaotlus, mitte ta ei vahenda kellegi teise oma, viib suhteliselt olulise mõtteviisimuutuseni: suureneb tõlkija vastutus, talle esitatakse rangemaid nõudmisi ning tulemusena tõuseb ka tema enesehinnang. Kuid mis peamine, niisugune mõtteviisimuutus peaks tegema olemuslikult võimatuks suure osa nii koolitöodes kui ka “päris” tõlgetes nähaolevatest vigadest, mis tekstipõhise (et mitte öelda masinliku) tõlkimise puhul sarnanevad kahtlaselt tüüpilise masintõlkesüsteemi omadele.

Kirjeldatud mudeli headus tõlkekoolituse jaoks on seni ümber lükka-mata hüpotees. Esitan sellest lähtuvalt tõlkenähtuste liigituse, mille eesmärk on maksimaalselt toetada koolitusprotsessi, lihtsustades õppejõu rutiinset tööd ja andes samal ajal võimalikult konstruktiivset tagasisidet õppijale.

Koolitööde hindamissüsteem

Kirjaliku tõlke magistriõppesse sisseastujad, nagu ka algajad tõlkijad büroodes tõlgivad alguses tekste ja nende osi, olles ise veendunud sellise lähenemise ainuvõimalikkuses ja tehes järjekindlalt sellest tulenevaid süstemaatilisi vigu. Koolituse eesmärk on õppida neid vigu vältima ja selleks on minu hüpoteesi kohaselt tarvilik ja piisav, et tõlkija hakkaks pidama ennast inimeseks ülalkirjeldatud mõttes. Et olla kasulik ja rakendamiskõlbulik, peaks hindamissüsteem täitma järgmisi tingimusi:

- põhinema kasulikuks peetaval teorial ja toetama seda,
- andma õppijale soovitud määral tagasisidet (täitma õppija ootused),
- töötama väga kiiresti ka suurte mahtude ja vigaste tekstide korral (arvestama õpetaja töömahust tulenevate võimalustega),
- aitama vältida subjektiivsust hindamisel,
- olema skaala mõttes kooskõlas vigade tagajärgedega reaalsel turul,
- olema piisavalt lihtne meelespidamiseks ja ühtlaseks järgimiseks.

Lähtuvalt ülalkirjeldatud tõlkemudelidest jagunevad veaks peetavad nähtused kõigepealt kaheks.

- Dekodeerimise vead ehk lühised dekodeerimis- ja kodeerimisprotsessi vahel, kus analüüs mingil tasemel takerdub, kõrgemate tasemete analüüs jääb ära ja minnakse otse üle vastava taseme juurde sihtkeelsel kodeerimisel, näiteks võetakse arusaamatule

sõnale sõnastikust vaste ja kirjutatakse see sihtteksti. Lisaks on olemas ka dekodeerimise vead ilma lühiseta, kus tõlkija saab lähtetekstist täielikult aru, kuid tema arusaam osutub vigaseks. Need on lühistest nii palju haruldasemad, et eraldi kategooria nende jaoks ei näi olevat tarvilik.

- Kodeerimise vead, kus tõlkija soovib midagi sihtkeeles väljendada, aga ei saa sellega puuduliku sihtkeeleoskuse tõttu hakkama.

Kummaski liigis saab vead täiendavalt jaotada keelesüsteemi tasemele, tehes dekodeerimisel vahet näiteks sõnastikulühise ja süntaksilühise või kodeerimisel sobimatu sõnavaliku ja ortograafiavea vahel. Tulemuseks on kergesti meelde jääv veatüüpide klassifikatsioon, mis on samas nii detailne, et õppijale piisava tagasiside andmiseks piisab veatüübi määramisest; ei ole tarvis juurde kirjutada pikki kommentaare. Kui tööde hindamiseks kasutada mingit tehnilist abivahendit (nt tõlke hindamise tarkvara Markin³), siis piisab tööde lugemisel iga vea märkimiseks ühest või paarist hiireklõpsust, mis teeb õppejõu töömahu mõttes võimalikuks isikliku tagasiside andmise suhteliselt suure arvu tööde kohta. Üliõpilaste küsitlused näitavad, et isiklik tagasiside on nende jaoks oluline, tunnis tehtavast üldisest analüüsist ei piisa, küll aga on nad rahul kirjeldatud viisil Markini abil tehtud veatüüpide märkimisega.

Kui lisaks tagasiside andmisele on tarvis kvaliteeti ka kvantitatiivselt hinnata, siis saab omistada eri veatüüpidele kaalud ja arvutada lõpphinde veapunktide kaalutud summana. Kaalude määramine ei ole muidugi triviaalne ülesanne ja päris edukalt saab seda lahendada ainult pikema perioodi jooksul süsteemi täiustades, küll aga on selge, et lühised peaksid olema kodeerimisvigadest tunduvalt kaalukamad. Samuti tuleb arvestada, et kodeerimisel saab reeglendada ainult madalamaid tasemeid (kirjatehnika ja ortograafia), kõrgematel tasemetel on asjad vaieldavad ja vigadest rääkimise asemel on produktiivsem arutada põhjenduse olemasolu või puudumise teemal. Lisaks võib arvestada vigade tagajärgedega, nt pidada keelesüsteemi “alustugede kõigutamist” nominatiivsete eestäiendite vms kujul raskemaks juhuslikust teadmatusest põhinevast süntaksiveast. Vigade niisugune, tekkepõhjusel põhinev kaalumise annab tõlkijale palju sisulisemat tagasisidet kui ülalkirjeldatud klientide kasutatav leiukohal põhinev kaalumise.

³ Vt <http://www.cict.co.uk/software/markin/index.htm> (18.02.2005).

Kirjeldatud süsteemi on alates 2003/2004. õppeaastast kasutanud osa TPÜ tõlkekoolituskeskuse õppejõude ja senised muljed on üldiselt positiivsed. Leitud on järgmised puudused.

- Positiivseid nähtusi on endiselt väga raske liigitada. See, kui tõlge on igati hea ja täidab oma eesmärgi, on nullseis, ja erinevusi sellest saab olla peamiselt negatiivses suunas.
- Vea põhjuse otsustamine on kohati vaieldav. Näiteks võib igati korrektse tõlkeprotsessi lõpus kogemata tehtav näpuviga anda tulemuse, mis näeb välja nagu lühis, st nagu oleks tõlkeprotsess algusest peale puudulik olnud. Ainus lahendus on rakendada süü- tuse presumptsiooni nagu muudegi hindamissüsteemide puhul: kui on mingi võimalus tõlkijale õigus jätta, siis tuleb seda ka teha.

Edasise töö suund

Kirjeldatud hindamissüsteemi praktilise rakendamise kohta koolitöös on küll olemas õppijate rahulolevat tagasisidet, kuid tarvis oleks empiirilisel kontrollida hindamissüsteemi ja eriti selle aluseks oleva mudeli enda paremat sobivust tõlkijakoolitusse võrreldes seni kasutatud alternatiividega. Plaanin seda teha nii, et küsitlen õppijaid nende pooldatava tõlkemudeli väljaselgitamiseks ja seostan tulemused samade õppijate tõlketulemustega nii õpingute alguses kui ka lõpus. Sama meetodit saab rakendada ka tegutsevatele tõlkijatele, kui ületada sellega kaasnevad logistilised raskused.

Kirjandus

- Felber, Helmut 1984. Terminology Manual. Unesco. Paris.
- Nord, Christiane 1997. Translating as a Purposeful Activity. Functionalist Approaches Explained. Manchester, Northampton: St Jerome Publishing.
- Robinson, Douglas 2003. Performative Linguistics: Speaking And Translating As Doing Things With Words. New York, London: Routledge.
- Temmerman, Rita 2000. Towards New Ways Of Terminology Description: The Sociocognitive Approach. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Thomas, J. 1998. Cooperative principle. – Concise Encyclopedia of Pragmatics. Ed. by Jacob L. Mey. Amsterdam: Elsevier, 176–179.
- Wüster, Eugen 1985. Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie. 2. Aufl. Kopenhagen Fachsprachliches Zentrum.

**Customer criteria of translation evaluation
and their suitability in developing an evaluation system
for student translations**

ARVI TAVAST

An increase in the volume of translations into Estonian has had two effects: emergence of linguistic quality assurance as a separate industry for checking the quality of commercial Estonian translations, and rapid development of translator training. This paper briefly describes translation evaluation criteria of the former, finds them to be unsuitable for the latter, and proposes a system of evaluation for student translations that facilitates the learning process.

Translation customers develop their evaluation criteria with language-independence and objectiveness in mind. The resulting systems are quite different at first sight, but they share a number of common characteristics. Although the aim of translation training is to prepare the students for entering a marketplace with these exact requirements, it seems that copying these customer criteria would not be beneficial. The systems are too work-intensive for the instructor and, not being explicitly based on any modern translation theory, do not give the right kind of feedback to students.

Evaluating translations presupposes a point of view on translation theories. This paper describes a model based on Fregean philosophy of language, classical terminology theory and Douglas Robinson's performative linguistics. Presentation of the model is inspired by the ISO OSI model of computer network communications. Instead of source and target texts, the model works with participants of the exchange, their communicative intents and the speech acts they perform. The centre of the model is a human translator possessing full communicative competence and operating in the same way as the speaker and listener, as opposed to the text-coding mechanism described in many earlier translation theories.

Based on this model, the paper presents an evaluation system for student translations that categorises errors according to their cause in the translation process, thereby providing students with constructive feedback with minimum effort from the instructor.

ARVI TAVAST (1969) on lõpetanud Tallinna Tehnikaülikooli arvutite ja arvutivõrkude erialal 1993. aastal ning kaitsnud magistrikraadi eesti keele erialal Tartu Ülikoolis 2002. aastal, praegu Tartu Ülikooli eesti ja soome-ugri keeleteaduse doktorant. Töötab Tallinna Pedagoogikaülikoolis terminoloogia ja tehnikatõlke lektorina ning teeb Microsofti jt tellijate jaoks eesti tõlgete kvaliteedikontrolli.

arvi@imprimaatur.ee